

Mora sten
och Mora stenar

Mora sten och Mora stenar

En vägledning till ett märkligt nationalmonument

 Riksantikvarieämbetet

Innehåll

Förord	sid 3
Vad är Mora stenar och var ligger platsen? <i>Sven Berglund</i>	5
Kungaval och Eriksgata i landskapslagarna <i>Sven Berglund, Stefan Östergren</i>	7
Kampen om valkungadömet <i>Ingrid Åberg</i>	11
Kungavalet 1319 <i>Ingrid Åberg</i>	15
Varför kungaval vid Mora sten? Var finns stenen? <i>Gunnar Olsson, Sven Berglund</i>	20
Museibyggnaden och dess föregångare <i>Torsten Lönnerholm</i>	26
Dokumentstenarna <i>Torsten Lönnerholm</i>	34
Det forntida gravfältet vid Mora stenar <i>Torsten Lönnerholm</i>	38
Tingsplatser och stenar <i>Sven Berglund</i>	39
Ortnamnet Mora sten <i>Svante Strandberg</i>	42
Litteratur i urval	47

Mora sten och Mora stenar

ingår som nr 55 i serien Svenska kulturminnen, som är en serie vägledningar till vårt lands mest intressanta kulturminnen. En aktuell förteckning beställs från Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm. Tel 08-783 25 00

Omslagsbild: Museibyggnaden Mora stenar från väster med Mora Kungsäng i bakgrunden. Foto Ingvar Eriksson, Upplandsmuseet 1970.

Författare: Projektgruppen Mora sten och Mora stenar, Uppsala

Formgivning: Aros Läromedel, Danmarksby, 755 98 Uppsala

Utgivare: Riksantikvarieämbetet i samarbete med Lagga och Danmarks hembygdsföreningar

Tryck: Grafax tryckeri AB, Uppsala 1993

ISBN 91-7192-882-0

Förord

Valet av kung under medeltiden på Mora sten håller på att falla i glömska, utom för ett fåtal människor. När Historiska museet 1992 planerade projektet Den Svenska Historien, ville hembygdsföreningarna i Lagga och Danmarks församlingar gärna delta. Det resulterade i denna skrift. Den handlar om platsen och den historiska bakgrunden till kungavalen.

Det är viktigt att påminna om detta märkliga nationalmonument. Vi hoppas att andra fortsätter att forska kring Mora sten och att Mora stenar får en värdig presentation.

Ansvariga för denna skrift har varit docent Ingrid Åberg, Lagga Hembygdsförening, docent Svante Strandberg, fil mag Gunnar Olsson, med dr Torsten Lönnerholm, fil mag Stefan Östergren samt agr lic Sven Berglund, samtliga Danmarks Hembygdsförening.

*Lagga Hembygds- och
Fornminnesförening*

DANMARKS HEMBYGDSFÖRENING

*Jak hawer thet hört sakt allan min aller [livstid]:
warder konunger a Morasten walder
med alla landa vilia ok lagha,
han skal varda goder i sina dagha
ok faar med folke godha håll [lycka]
ok warder miller ok arsäll [årsäll]
ok giffwer bondom godhan frid.
Then konung torfftom [behövde] wi wel wid.*

Citat ur Erikskrönikan (1300-talets första hälft)

Vad är Mora stenar och var ligger platsen?

Mora stenar kallas ett antal stenar som förvaras i ett litet hus beläget elva km sydost om Uppsala domkyrka utmed Norrtäljevägen. Själva platsen, som också kallas Mora stenar, ligger i Storåns dalgång, ett biflöde till Sävjaån. Mora stenar ligger i Lagga socken ca 600 m från gränsen till Danmarks socken utmed den forna Långhundraleden, en tidigare vattenväg från Uppsala genom Husby-Långhundra socken ner till Österåker och Östersjön.

Sockengränsen mellan Danmark och Lagga var gräns mellan det forna Tiundaland och Attundaland och var tidigare även gräns mellan Uppsala och Stockholms län. Detta läge på gränsen mellan folkland och utmed en vattenväg var säkert lämpligt för en tingsplats. *Mora sten* var den sten på vilken den nyvalde kungen under medeltiden lyftes upp efter kungavalet på Mora ting. Den siste som valdes vid Mora sten var troligen Kristian I år 1457. Det påstås att Mora sten därefter varit försvunnen.

Bild 1. Del av ekonomiska kartan för Lagga. Tiometerskurvan är särskilt markerad. Platser som omnämns i texten är numrerade enligt Upplandsmuseets fornlämningsregister: 5. Gravfält med ca 75 fornlämningar. 59. Mora stenar. 62. Mora Kungsäng, naturbildning med tradition. 1. Gravfält med ca 45 fornlämningar. 63. Sten med tradition, Mora sten? X och Y. Eventuella lägen för runsten U 489 Morby.

Mora stenar är ett slags dokumentstenar, som höggs efter kungavalet och placerades på eller intill Mora sten som ett vittnesbörd om kungavalet. I ett litet stenhus utmed landsvägen förvaras åtta stenar, varav två går att härleda till kungaval. Därutöver finns stenen Tre kronor i två delar. Stenarna är huggna ur en mjuk bergart och har därför farit illa under de 500–700 år som gått.

Åkermarken på Danmarkssidan sydväst om Sävjaån intill Laggagränsen kallas av tradition *Moran*, och på Lagga-

sidan finns dels fastigheten Mora intill museihuset, dels byn Morby ca två km sydost om stenhuset med Mora stenar.

Mellan Mora stenar och Morby ligger tre stora stenblock i en åker (nr 63 i bild 1) och intill den mittersta stenen finns en utdikad källa, som kallas *Nyckelkällan*. Källan ger än idag rikligt med vatten.

Den första kung vi känner till som blev vald vid Mora sten var Magnus Ladulås år 1275. Men valet av kung eller hövding på just den här platsen bör ha

Bild 2. Olaus Magnus bild av Mora sten i hans berömda *Historia om de nordiska folken* 1555. Texten Mora sten i runskrift bör tolkas som en bildbeskrivning. Lagböckerna till vänster anspelar på kungavärdigheten och budkavlen på sättet att kalla till ting. Foto Universitetsbiblioteket, Uppsala.

haft tradition långt tidigare. Det är troligt att tingsplatsen vid Mora sten haft hög status hos allmänheten, vilket lagmän och kungar också velat utnyttja.

Vilket samband finns då mellan Mora sten och det framväxande Sveariket? Dessa intressanta frågor behandlas närmare i kapitlet Kampen om valkungadömet.

För det mer exakta läget av Mora sten finns idag i varje fall två förslag:

1. Vid stenhuset med dokumentstenarna. Mora sten får då antas vara försvunnen.
2. Mora sten är det mittersta av stenblocken i åkern 500 m nordväst om Morby.

Vid båda lägena finns ett närbeläget järnåldersgravfält och en vattenkälla. Båda platserna ligger ca tio m över havsytan och bör med hänsyn till landhöjningen ha legat vid strandlinjen av farleden eller sjön ungefär vid tiden för Kristi födelse.

Kungaval och Eriksgata i landskapslagarna

Före införandet av en rättsordning gemensam för hela riket gällde landskapslagarna. Vårt lands äldsta kända och till innehållet ålderdomligaste landskapslag är Äldre Västgötaglagen. Den föreligger i en avskrift som daterats till 1280-talet och är den äldsta bevarade boken på svenska. Smärre delar av samma lag påträffas redan i ett fragment från 1200-talets första hälft. En yngre version av västgötarnas lag tillkom vid 1200-talets slut; den föreligger i en handskrift från tiden omkring 1350 (Yngre Västgötaglagen).

Den väldisponerade Östgötaglagen

antas vara redigerad omkring år 1290. Både Äldre Västgötaglagen och Östgötaglagen är rättsböcker, dvs privata uppteckningar av sedvanerätt. Upplandslagen är däremot liksom Södermannalagen en lagbok, en normerande lagtext given av en lagstiftare.

Upplandslagen fastställdes 1296. I konung Birger Magnussons stadfästelsebrev från nämnda år sägs det att lagmannen Birger Persson (Den heliga Birgittas fader) utarbetat denna lag tillsammans med en nämnd på tolv män. I arbetet deltog bl a domprosten Andreas And i Uppsala.

Det är i Södermannalagen som Mora ting nämns för första gången i skrift: "Landen tarva konung. De tre folklanden, det är Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland [Fjärdhundraland], skola med allt Svearikets råd på Mora (ting) (i originalet: *a morum*) först taga konung. Upplands lagmän skall vid Uppsala först döma honom till konung, därefter södermännens lagman och så östgötarnas lagman och sedan den ene lagmannen efter den andre: Tio härads, västgötarnas, värmlänningarnas, närkingarnas och västmännens. De skola alla döma honom till krona och konungadöme, att råda över landen och styra riket, att styrka lag och hålla fred. Då är han dömd till Uppsala öd."

I ett tillägg till Södermannalagen står i § 2: "Nu skall till konungariket i Sverige konung väljas och ej ärvas, om de hava mist sin konung, på så sätt, att förutnämnda lagmän skola, envar från sin lagsaga, med samtycke av alla dem, som äro boende i lagsagan, utse tolv kloka och kunniga män och med dem på utsatt dag och tid komma till Mora ting för att välja konung. Första röstn ska lagmannen av Uppland hava och de som äro utsedda med honom, och därefter den ene lagmannen efter den andre, så som de förut äro nämnda."

Den första landslagen tillkom omkring 1350 under Magnus Erikssons regering. Den kom dock inte att tilläm-

pas i sin helhet i alla delar av riket, utan de gamla landslagslagarna levde kvar.

Den ceremoni som stadgades för valet av kung vid Mora sten finns också beskriven i Magnus Erikssons allmänna landslag. Lagtexten är nästan identisk med Södermannalagens tillägg § 2, som ovan citerats.

När man enats om en kandidat ska han enligt landslagen lyftas upp på Mora sten och svära en ed:

"På samma dag och plats skall konungen giva sin trohetsed åt alla i riket boende."

Därpå är det folkets tur att svära konungen sin ed: "Nu skall lagmannen i Uppland, och var lagman från sin lagsaga, och allmoge som med dem är närvarande, då konung tages, ge denna ed." Därefter hyllas den valde kungen stående på Mora sten av alla närvarande.

Samma lag säger också: "De skola döma honom till att bära krona och vara konung, till att råda över landen och styra riket, till att styrka lag och hålla frid. Då är han dömd till Uppsala öd."

Att bli dömd till Uppsala öd gav kungen tillgång till den kedja av storgods som utgjorde basen för kungamaktens försörjning. Om dömandet till kung också gjordes på Mora äng är omtvistat.

Av bestämmelser i våra landslagslagar framgår att kungen efter valet på

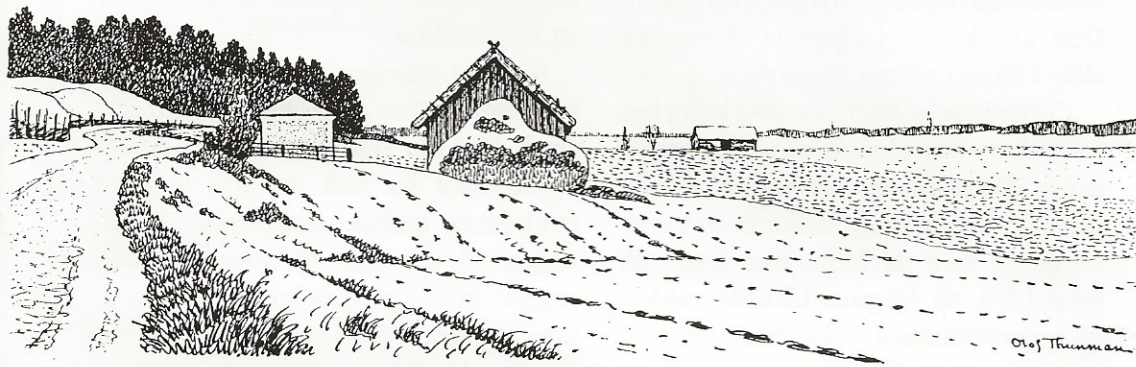

Bild 3. Olof Thunmans teckning av miljön vid Mora stenar.
Från UNT's julnummer 1926.

Mora ting skulle rida Eriksgata efter en noga angiven väg och ordning. Den första anhalten på Eriksgatan var Gamla Uppsala och svearnas ting. I de gamla landskapslagarna finns föreskrifter för hur landskapets män skulle uppträda i samband med kungens Eriksgatebesök. Upplandslagen beskriver hela vägen för den rätta Eriksgatan: "Nu skall han rida Eriksgata. De skola följa honom och giva honom gisslan och svärja dem fred. Från [Gamla] Uppsala skall man följa honom till Strängnäs. Där skola södermännen taga emot honom och med lejd och gisslan följa honom till Svintuna. Där skola östgötarna möta honom med sin gisslan och följa honom genom sitt land till mitt på skogen Holaved. Där skola smålänningarna möta honom med lejd och gisslan och

följa honom till Junabäck. Där skola västgötarna möta honom med lejd och gisslan och följa honom till Ramundeboda. Där skola närkingarna möta honom och följa honom genom sitt land till Uppbåga bro. Där skola västmännen möta honom med gisslan och lejd och följa honom till Östens bro. Där skola upplänningarna möta honom och följa honom till [Gamla] Uppsala. Då är denna konung lagligen kommen till land och rike hos uppsvear och södermän, götar och gutar och alla smålänningar, då har han rätt ridit Eriksgata."

Bruket med Eriksgata varierar mellan olika kungaval. Magnus Eriksson valdes 1319, tre år gammal, blev myndig 1332 och red sin första Eriksgata 1335. Efter Eriksgatan, som flera kungar red åtskilliga år efter valet på Mora sten,

skedde den kristna ritualen, kröningen. Den kunde ske i Uppsala domkyrka eller i någon annan domkyrka.

Ceremonielet kring att utse kung har förändrats och utvecklats under tidens gång. Säkerställt i flera sammanfallande och samtida skriftliga källor är att val av kung ägt rum på Mora sten från och med 1275, då Magnus Ladulås valdes, till senare hälften av 1400-talet, då Mora sten sägs vara försvunnen. Den sista kungen som valts vid Mora sten tycks ha varit Kristian I 1457.

Bruket att hugga dokument- eller namnstenar efter val tog uppenbarligen sin början under 1300-talet. Då utbildas traditionen att dokumentstenen place-ras på Mora sten och får ligga kvar där så länge den valde kungen finns kvar vid makten. Inte enbart landskapslagarna, utan även andra källor talar för att kungaval på Mora sten i själva verket är äldre än Sveariket och från början gällde val av gemensam hövding för två eller flera av de uppländska folklanden. Detta stöds också av Snorre Sturlasons Heimskringla. Gustaf Holmgren anför 1937:

"Hela sin tid har således den man, som krönikan här låter föra ordet, hört sägas, att en konung, som kommit till makten på Mora sten blir en god och lyckosam konung. Det förefaller sannolikt, att en så utpräglad uppfattning om de företräden, som en vid Mora utsedd

konung ägde, har krävt avsevärd tid för att uppkomma."

Nivåförhållandena vid platsen har även behandlats av Holmgren i samma skrift. Han har kommit fram till att man år 500 bör ha haft en 100 m bred landremsa mellan nuvarande landsvägen och stranden av Mora äng (med stora fluktuationer vid vårflod och kraftiga regnperioder får man anta). Vid denna tidpunkt var säkert vattenvägar-na mycket betydelsefulla för kommunikationerna.

Tiometerskurvan går strax intill såväl Mora stenar som det sydliga läget vid stenblocket nedanför gravfältet i "fårhagen", 1,5 km sydost om museihuset. Där bör stranden ha legat ungefär vid Kristi födelse. I båda lägena finns det således fysiska förutsättningar för att Mora ting kan ha ägt rum under Vendeltid (550–800 e Kr).

Kampen om valkungadömet

Mora sten och Mora stenar ingår i den spännande del av historien som handlar om hur vårt land fogades samman till en enhet, till ett kungarike, till en stat. Sverige blev Sverige i en långsam och utdragen process. En del av denna utspelades under medeltiden, och där har Mora sten sin alldeles speciella och givna plats i skeendet.

Under vikingatiden och dessförinnan utgjorde Sveariket ingen enhetlig stat och var inget egentligt kungarike, även om det fanns kungar. Hövdingar och stormän med mer eller mindre lokala herravälden och maktställningar gick ibland samman i gemensamma företag, t ex i krigståg eller för gemensamma årstidsfester som midvinterblotet. Till ledare för krigstågen eller till officiant vid festerna valdes en hövding som erkändes av de övriga som kung. Vad den hedniska kungavärdigheten innebar vet man egentligen inte. Det är möjligt att den religiösa aspekten var viktigast. Kungen skulle ha goda relationer till gudamakterna för att bringa lycka över de gemensamma företagen.

Från och med 1000-talet börjar det gamla samhällsmönstret brytas. Det skedde tidigast i Västergötland och Östergötland, där en statsbärande kungamakt växte fram i kamp mellan de erikska och sverkerska ätterna. Först i

början på 1200-talet är samma utveckling synlig i Uppland, under ledning av Birger Jarl. Under hans och hans söners tid försköts den ekonomiska och politiska maktens centrum till Uppland, samtidigt som ansträngningar gjordes för att ena de olika landsändarna och forma en "modern" kungamakt.

Den nya stat som började organiseras krävde större ekonomiska resurser och fastare institutioner. Ett skatteväsende genomdrevs; slott och borgar byggdes, som förvaltades av kungatrogna fogdar; ett permanent riksråd inrättades, kyrkan etablerade sina fasta institutioner; kungliga riksämbetsmän utsågs – jarl, drotts och marsk; ekonomiska intresser från andra länder inbjöds att investera i Sverige. Tyska bergsmän moderniserade gruvdriften i Bergslagen och köpmän organiserade handeln med järnmalm. Vid mitten av 1300-talet hade enhetsverket gått så långt att de gamla landskapslagarna ersattes av en för Sveariket gemensam lagstiftning.

Förändringarna – finansiellt, administrativt, institutionellt och militärt – innebar att den politiska makten skiftade karaktär. Statsmakten, kungamakten, fick nya resurser och nya dimensioner. Att utses till svearikets konung kunde ge rikedom och makt. Kungakronan blev åtråvärd. Parallellt växte

också fram en resursstark aristokrati, som frälst sig, befriat sig från skatte tvånget mot att i gengäld bekosta och rusta en riddararmé.

Den gamla maktbalansen mellan olika stormannagrupper rubbades under denna tid, och perioden 1200–1520 är ett virrvarr av uppror, krig och skiftande politiska allianser. I denna strid spelade kungavalen på Mora sten en viktig roll. Det fanns ingen fastställd successionsordning, men valet vid Mora ting gav en tronpretendent legitimitet som kung. Enligt tradition skulle kung utses ur den gamla kungaätten, den som kunde leda sina släktled tillbaka till Erik den helige. Det kan tyckas att detta starkt skulle ha begränsat antalet kungakandidater. Men genom att de flesta ledande adelsgrupper var besläktade med varandra, blev ändå många personer involverade i valkamperna. Från och med Magnus Ladulås och ca 200 år framåt härstammade kungarna från den gamla kungaätten, även om de kom från Danmark, Holstein, Bayern eller Pommern. Först med Karl Knutsson Bonde bröts traditionen.

Valtillfället innebar också utrymme för maktpolitik. Då förekom förhand-

lingar om privilegier och skattevillkor. Att bevara principen om valkungadöme blev därför en viktig strävan hos mäktiga stormannagrupper, liksom att ständigt påminna om att endast den som hyllats vid Mora ting kunde bli en vänsäll och lyckobringande konung. Att tvärtom söka försvaga valkungadömet, att tona ned dess betydelse, försöka förbigå det och ersätta det med en given arvsordning, blev kungamak- tens svar. Både Magnus Ladulås och Magnus Eriksson lät själva utse sina söner till efterträdare. Båda utsattes för uppror. Långt senare lyckades Gustav Vasa införa en successionsordning som gjorde Sverige till ett arvkungarike och därmed göra det som utspelats vid Mora sten till enbart historia. Platsen förlorade sin politiska betydelse och blev ett illa medfaret fornminne.

Hur länge har kungaval ägt rum vid Mora ting? Första gången det klart och tydligt omnämns i en skriftlig källa är när Erikskrönikan berättar om hyllningen av Magnus Ladulås år 1275:

”Då valde de vid Mora sten
konung Magnus, hans yngre broder.
Han var en mildere konung och goder.”

Bild 4. Stenen Tre kronor som den avbildats av Johannes Bureus 1638. Texten ovan stenen lyder: "Then andre[stenen] uthuggen i tijdb, somliga mena i K. Inges den förstels] tijdb." Foto Universitetsbiblioteket, Uppsala.

then andre

Uguzin i ~~Mamas~~ tijd, som bar
mona i k. Jorges den første
færdgærtenne

Händelsen sammanfaller väl i tiden med den nya kungamakten och Upplands ökade betydelse. Men Erikskrönikans författare berättar om valordningen vid Mora sten som en gammal tradition. Det kan hända att han gör det för att ge eftertryck åt den procedur som ägde rum och ge den ålderns tyngd. Å andra sidan förefaller det egendomligt om valet 1275 skulle ha varit det första vid Mora sten. Varför skulle man då ha lagt valet ute på slätten, utanför både det gamla och det nya Uppsala, på en plats som kanske var tämligen svåråtkomlig från sjösidan sedan Storåns vatten sjunkit undan och det där blivit sankmark? Det verkar rimligare att man höll fast vid en gammal tradition, att platsen rönt gammal hävd, belägen mellan folkland. Platsen kan ha hållits så levande att det var självklart att fortsätta proceduren där. De nya statsbyggarna blåste kanske nytt liv i en gammal sed. Det kunde vara klokt att knyta an till gamla traditioner för att stärka legitimiteten. Det finns andra exempel på det förfaringssättet. Den gamla hedniska kultplatsen Uppsala t ex gjordes till den nya religionens, kristendomens, centralplats.

Den siste som utnyttjade Mora sten för att påverka en valutgång var troligen Sten Sture den yngre. Olof Celsius den yngre skrev i Konung Gustaf den förstes historia (1792) om ständernas möte i Uppsala 1512 och Sten Sture den yngres

val till Riksföreståndare: "Uti Upsala woro Ständerna församlade på St Erics dag at här om rådpläga. Trolle hade sin flock på torget församlad, men Sturen drog utom Staden till en äng, icke långt ifrån Mora stenar, der de forne Swea Rikes Konungar blifwit utwalde, och för hwilka almogen hyste en gammal wördnad."

Kungavalet 1319

Valet av den treårige Magnus Eriksson 1319 är det mest kända vid Mora sten. Det beror på att Erikskrönikan har en utförlig och levande beskrivning av det som då utspelades. Valet var utlyst till midsommardagen 1319. Men det är troligt att det inte ägde rum då utan först den 8 juli. Frihetsbrevet (se nedan) anger detta datum som den rätta valdagen. Det finns åtskilliga teorier om varför valet inte skedde den utlysta dagen. Olaus Petri anger i sin svenska krönika att dröjsmålet berodde på långdragna förhandlingar. Ett annat skäl var att parallellt med förberedelserna till kungavalet pågick unionsförhandlingar i Oslo. Den norske kungen Håkon Magnusson hade dött i maj månad och vår treårige Magnus fick ärva den norska kronan efter sin morfar. Norge var nämligen ett arvrike.

Nu pågick förhandlingar om en svensk-norsk union. Den reglerades genom Oslotraktaten och stadgade att kungen skulle uppehålla sig lika mycket i båda länderna men att styrelserna skulle hållas åtskilda. Några av de svenska stormännen befann sig i Oslo under förhandlingarna och kunde inte resa därifrån förrän tidigast den 28 juni. Med knapp nöd bör de ha hunnit fram till Uppsala till den 8 juli, då de har under-tecknat frihetsbrevet efter kungavalet.

Hur mycket folk var det som samlades till kungavalet? Där befann sig ärkebiskopen och alla biskopar samt lagmännen i alla lagsagor. Denna grupp utgjorde 20 personer. Enligt Erikskrönikan inbjöds även fyra bönder från varje härad, liksom köpstadsmän. Man beräknar att cirka 130 härader var berättigade att delta. I så fall uppgick bondeskaran till drygt 500 personer. Nu vet vi inte om alla representanter infann sig. Det måste ha varit ett stort företag att bege sig till Uppsala, om man bodde avlägset. Valen var ju inte heller en angelägenhet för i första hand bönderna. Tronpretendenten var säkert redan utsedd av stormannagrupper.

Köpstadsmännen är svåra att beräkna. Endast infödda svenska män fick delta i valen, och det svenska borgerskapet var en minoritet vid denna tid.

Sedan denna månghövdade skara av prelater, riddare, svenner, köpstadsmän och allmoge samlats på Mora ting, har en "riker herre, en dugande man", möjligen Upplands lagman Birger Persson, trätt fram och öppnat mötet. Han påbjöd tingsfrid över förhandlingarna och påpekade att endast den som valdes vid Mora sten efter alla regler kunde bli en lyckosam konung.

Därpå trädde drotsen Matts Kettilmundsson fram med Magnus på armen.

I ett starkt agitatoriskt anförande erinrade han om hertigarna Valdemars och Eriks olycksöde vid Nyköpings gästbud och gav en hatfull skildring av kung Birger och hans regemente. De församlade fick höra hur Birger svikit sin kungaed och hur han med falskhet och grymhet bragt sina bröder om livet och vanskött riket. Med tystnad förbigick han att Birgers son, Magnus Birgersson, egentligen var den rättmätige tronpretendenten. Kung Birger dömdes nu från kungavärdigheten, och den egentliga hyllningen för den nye kungen började.

Matts Kettilmundsson inledde med de formelliknande orden: "wy maghom ey lenger konung umbära" ['vi kan ej längre vara utan konung'] och frågade de församlade om de önskade Magnus som kung. Alla, hovmän och bönder, ropade ja och amen enligt krönikans laddade text.

I Magnus Erikssons landslag har valproceduren en mer formell utformning. Det egentliga valet bestod av en omröstning av de lagsagonämnder som var berättigade att delta, där Upplands lagman först, och sedan övriga lagsagors lagmän i tur och ordning lämnade sin röst. I och med det var kungen vald att land råda och rike styra, lag styrka och frid hålla. Därefter dömdes kungen till Uppsala öd.

Ett annat moment i kungahyllningen, upphöjandet på Mora sten, skildras på

följande sätt när Albrekt av Mecklenburg valdes: "... unde setten hertogen Alberde uppe den steen unde kosen ene to enem rechten koninge..." ['och satte hertig Albrekt på stenen och valde honom till rätt konung']. När Karl Knutsson vill framhålla att hans val 1448 uppfyllde alla gamla lagstadgade krav på legitimitet, berättar han i ett brev till Hansan: "...Dar vorden se [...] up Morsten und hylligeden unde sworren uns dar" ['Där förde de [...] på Mora sten och hyllade och svor oss [till konung] där'].

När kungen valts, upphöjts och tilldömts Uppsala öd, återstod ännu ett moment. Enligt valstadgan skulle kungen "a samma dagh ok stad" avlägga sin ed. Formuleringen måste innebära att det skedde på valdagen och på Mora ting. I ett dokument från 1432 förtydligas detta: "Nu a samma dagh, sciliset die electonis, ok stadh, sciliset Morasteen...". ['Nu på samma dag, nämligen på valdagen, och ställe, nämligen på Mora sten...']

Nu återvänder vi till händelserna på Mora äng den 8 juli 1319. Då utfärdades det så kallade Frihetsbrevet, som upptog den ed som kungen skulle avlägga på valdagen. Se bild 5. Den eden kom att ingå nästan oförändrad i Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar och på det sättet bilda grundval för förhållandet mellan kung och folk. Så var det tänkt, men konflikterna blev många och långvariga kring Frihetsbrevets innehåll.

Som utfärdare av brevet 1319 står de främsta andliga och världsliga stormännen. Ärkebiskopen nämns först och därefter alla biskopar i den vedertagna klerikala rangordningen. I spetsen för de världsliga uppträder drotsen Matts. Sedan följer de övriga grupperade med lagmännen i spetsen i den ordning varje lagsaga, enligt landskapslagarna, skulle förrätta kungaval. Brevet uttrycker ett konstitutionellt program, där aristokratin i första hand söker dra gränser för den expanderande kungamakten och tvinga den till samråd och samverkan i viktiga politiska frågor.

I Frihetsbrevet står garantier mot godtycklig beskattning i centrum. Det konstateras att vissa kungar och furstar inte iakttagit gamla rättigheter utan olagligen pålagt skatter. Udden är riktad mot tidigare kungar, och utfärdarna lovar att bevaka och försvara alla gamla privilegier och friheter. Om det krävs extra uttaxering för t ex rikets försvar, får inte kungen bestämma det ensam. Stormännen och de olika lagsagornas menighet skall först tillfrågas och även ta ställning till fördelningen av uppbörderna. Kungen lovar att inte fängsla någon, fattig eller rik, utan att vederbörande befunnits skyldig enligt lagen i den lagsagan där brottet begåtts: inte heller att insätta utländska män i rådet eller som överbefälhavare eller som fogdar på slotten. Brevet beseglades med stormännens

pampiga sigill.

Kungens ed var en mycket väsentlig del i valrikesprincipen. I förhandlingen låg möjligheten att avfordra tronkrävaren bindande försäkringar. Folket lovade också att vara sin kung huld och trogen.

Erikskrönikans berättelse om kungavalet 1319 avslutas med att var och en återvände hem till sig och redogjorde för utgången av valet. Krönikören tror framt på förhoppningen att det varit ett bra val, att kung och folk skall hålla sina löften i alla sina levnadsdagar. Krönikören vet inte att Magnus Erikssons kungabana ska sluta i katastrof och landsförvisning. Det betyder att Erikskrönikan skrevs innan konflikten mellan kung och råd blev akut, troligen på 1320-talet. Att bli vald till kung vid Mora sten var dock ingen garanti för fortsatt framgång. Av de kungar som valdes från och med Magnus Eriksson till Gustav Vasa, var det bara två som dog som kungar. Alla övriga avsattes, vräktes, från kungavärdigheten i inbördesstrider och uppror.

De kungar som vi vet valdes vid Mora sten framgår av regentlängden, se följande sida.

Regentlängd 1248–1470

UDK = Uppsala domkyrka

Folkungaätten

Birger Magnusson

"Birger Jarl", regerande riksjarl
f 1210, 1248–1266, d 1266

Valdemar Birgersson

f 1238, 1250–1275, d 1302

Magnus Ladulås

f 1240, 1275–1290, d 1290
vald Mora sten, krönt UDK

Birger Magnusson

f 1280, 1290–1318, d 1321
vald Mora sten

Magnus Eriksson Smek

f 1316, 1319–1364, d 1374
vald Mora sten

Erik Magnusson

medregent
f 1339, 1356–1359, d 1359

Håkan Magnusson

medregent
f 1340, 1362–1364, d 1380

Unionstiden

Albrekt av Mecklenburg

f 1340, 1364–1389, d 1412

Olof Håkansson

vald Mora sten, krönt UDK
f 1340, 1385–1387, d 1387

Margareta Håkansotter

unionsdrottning
f 1353, 1389–1412, d 1412

Erik av Pommern

f 1382, 1396–1439, d 1459
vald Mora sten, krönt UDK

Engelbrekt Engelbrektsson

rikshövitsman
f 1400, 1435–1435, d 1435

Karl Knutsson Bonde

riksföreståndare
f 1409, 1438–1440, d 1470

Kristoffer av Bayern

f 1418, 1440–1448, d 1448
vald Mora sten, krönt UDK

Karl Knutsson Bonde

f 1409, 1448–1457, d 1470
vald Mora sten, krönt UDK

Kristian I

f 1426, 1457–1464, d 1481
vald Mora sten, krönt UDK

Karl Knutsson Bonde

f 1409, 1464–1465, 1467–1470, d 1470
vald Mora sten

Varför kungaval vid Mora sten? Var finns stenen?

Arkeologiprofessorn Bo Gräslund vid Uppsala universitet fäste vid ett föredrag 1989 uppmärksamheten på ett nästan bortglömt arbete av historikern Adolf Schück från år 1949. Kort kan sägas att Schück anser att de tre folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland ursprungligen haft andra gränser än dem man numera anger. Enligt Schück skulle Mora sten ligga praktiskt taget på gränsen mellan alla tre folklanden. Det naturliga hade ju varit att man vid denna tid valde kung i Gamla Uppsala, påpekar Gräslund. Ett tungt vägande skäl till att Mora sten blev kungavalsplatsen är, anser Gräslund, Schücks bild av området som en skärningspunkt mellan tre folkland. Där valde alltså tre folkland konung. Att så skedde framgår även av bland annat Södermannalagen.

Även om vi räknar med de medeltida gränserna för folklanden var avståndet mellan Mora ting och Fjädrundaland mindre än två mil.

Mora sten hade dessutom en djup folklig och ideologisk betydelse som vi kan förstå av andra källor. Att platsen för kungaval hade hög status som tingsplats var säkert betydelsefullt. Både skärningspunkten mellan tre folkland och tingsplatsens tradition förknippad

med viktiga domslut skulle sålunda förklara, varför kungavalet ägde rum på Mora sten och inte i det närbelägna (Gamla) Uppsala. Efter valet skulle ju detta bekräftas på tinget i (Gamla) Uppsala.

Vittnesmålen om en kungavalssten, Mora sten, är många. Men var låg den? När folkskolläraren Manfred Ohlson på 1970-talet förde fram sin idé att det är den stora och plana stenen ute i åkern i Morby, 1,5 km sydost om museihuset som är "den rätta Mora sten", så mötte han tvivel. Idag vinner "Manfred Ohlsons sten" alltmer intresse.

Frågan om var Mora sten funnits fångslar. Många håller nog alltså på att ett läge nära museihuset är det rätta. En naturlig invändning mot Manfred Ohlsons teori är: varför ligger dokumentstenarna där de nu är och inte vid den stora plana stenen vid Morby? En nyligen framförd hypotes går ut på att för varje nytt kungaval togs den föregående stenen bort. Den forslades en bit mot Uppsala och lämnades vid vägen. Med denna hypotes framstår det som naturligt att dokumentstenarna inte återfinns vid Mora sten sedan man upphört att välja kung vid Mora äng. Endast den sten som vittnade om kungavärdighetens innehavare för tillfället skulle fin-

Bild 6. Stenblocket vid Morby med Manfred Ohlson på stenen. UNT-foto Dick Pettersson

nas vid eller på Mora sten. Om man ser saken på detta sätt, blev dokumentstenarna övergivna redan i och med att dess innehavare hade lämnat tronen.

Att dokumentstenarna placerades vid platsen för den senare tillkomna museibygnaden kan kanske sammanhånga med att en ängsvaktare bott i närheten. Nära museibygnaden ligger Ängsvaktartorp och Morängen. Ängsvaktaren hade att bevaka den intilliggande Kungängen, kungens fodermark. Upplands lagmansbok för 1586 omtalar en "Erich

engewachtare j Moorengenn".

Men stenarna kan ju också, som man tidigare antagit, ha flyttats någon gång efter det att Kristian I besegrats av Sten Sture d ä 1464. Det dröjde innan ett hus uppfördes till deras skydd – även om dagens blekrosa byggnad långtifrån är den första.

Tidigare har fackmän menat att den kända bilden av Mora sten i Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken är en ren fantasiprodukt. Se bild 2. Men här bör man vara lite försiktig. Den

gode Olaus har i andra fall, när det gällt seder och bruk i Norden, lyckats få sina italienska tecknare att komma verkligheten riktigt nära. Visserligen har väl knappast någon ristat in "MORA STEN" i runskrift på själva stenen, så som bilden visar, men annars kan stenen mycket väl ha sett ut som i Olaus' stora verk.

Är stenen vid Morby den riktiga valstenen, då är ju saken enkel. Det är ju ett jätteblock som inte kan rubbas utan nutida stora traktorer. Men om Mora sten faktiskt funnits nära våra dagars Mora stenar – var i fridens namn är den nu? Var det trots allt bara en rätt liten och flyttbar sten på högst ett par hundra kilo? I så fall kan vad som helst ha drabbat den. Den kan ha sprängts och blivit stenfyllning vid ett husbygge, murats in i en spiselmur, eller förpassats ner i Storåns bottenävla. För under en period fanns ju faktiskt krafter som hade intresse av att kungaval "på gammalt vis" inte kunde genomföras på Mora äng.

Kungaval har genomförts här åtminstone från år 1275 (Magnus Ladulås), troligen ännu längre tillbaka i tiden. Den siste som väljs är ju Kristian I år 1457. Detta har tagits som bevis för att stenen sedan "försvann". Bland andra Otto von Friesen antar att just Kristian senare bortfört Mora sten för att svenskarna aldrig mer skulle kunna välja kung

enligt gammal sed. När Gustaf I, allas vår Gustav Vasa, skulle bli landets kung, var Mora sten redan överspelad.

Gustav Vasa kom i konflikt med danskarna om rätten till riksvapnet Tre kronor, och enligt dåtidens riksantikvarie Johannes Bureus sände kungen ut "en rota landskniktar" för att leta efter "den rätta Mora sten". Man sökte efter en sten som då ännu var hel, men fann den inte. Bureus däremot såg stenen med Tre kronor på 1600-talet och ritade av den, se bild 4.

Gustav Holmgren har 1954 i uppsatsen När försvann Mora sten? fört fram teorier om när stenen kan ha försvunnit, inspirerad bland annat av Johannes Messenius, som vid början av 1600-talet diskuterat denna fråga i flera skrifter. Holmgren kommer fram till att stenen kan ha försvunnit på sommaren 1441. Men han noterar även att olika källor intygar att två kungaval därefter skett på Mora sten. Sålunda har Kristoffer av Bayern valts på Mora sten hösten 1441. Holmgren antar att Mora sten återfördes till sin gamla plats på ängen före valet av Kristoffer av Bayern. Detta förutsätter en tämligen liten sten. Kan det istället vara så att det var Erik av Pommerns dokumentsten som fördes bort på sommaren? Med denna hypotes låg valstenen alltså kvar hela tiden.

Även Kristian I är vald på Mora sten (1457). Holmgren kommer även fram

till att Mora sten funnits på ängen 1497, då konung Hans skulle väljas.

Olika efterforskningar har gjorts under 1400-, 1500- och 1600-talen efter Mora sten. Det är nog troligt att man vid några av dessa tillfällen haft mycket dunkla föreställningar om vad man i verkligheten letade efter. När man påträffade dokumentstenarna och såg den största av dem – Karl Knutssons från 1448 – kan man ha rapporterat att "man funnit Mora sten", och kanske har någon annan trott att stenen med tre kronor var den rätta. Detta kan ha förvillat begreppen en hel del.

Här har hittills diskuterats två alternativa lägen för Mora sten, nämligen vid museibygnaden eller nedanför Morby. Båda lägena utmärks av bland annat närliggande järnåldersgravfält, en källa och höjdläget på tiometersnivån. Förhållanden som talar för att Mora sten legat vid museibygnaden är att dokumentstenarna finns där och att namnet *Mora sten(ar)* inte är knutet till någon annan känd plats.

För det alternativa läget vid Morby talar det faktum att där finns en för hyllningsceremonien lämpad sten med plan ovansida och att det finns fria ytor ovanför stenen, där meningheten kunde samlas till ting redan från 500 - 600-talen utan att besväras av fluktuationer i strandlinjen. Översvämningar bör långt fram i tiden ha kunnat inträffa nedanför

tiometerskurvan vid vår- och höstflod i nuvarande Storån.

Domkapitlet i Uppsala uppdrog 1434 åt notarius publicus att fastställa när den regerande kungen Erik av Pommern hade blivit vald. Man begav sig till platsen, "en sten, vanligen kallad Mora sten, på vilken nyvalda svenska konungar omedelbart efter valet brukat, sen urminnes tider, upplyftas och hyllas". Stenen ligger, sägs också, på jämna slätten. Ovanpå den nämnda hyllningsstenen låg en mindre sten med inskrift, vilken enligt notarius publicus' intyg lydde: "År 1396 valdes till Sveriges konung på denna plats den frejdade kungen herr Erik etc."

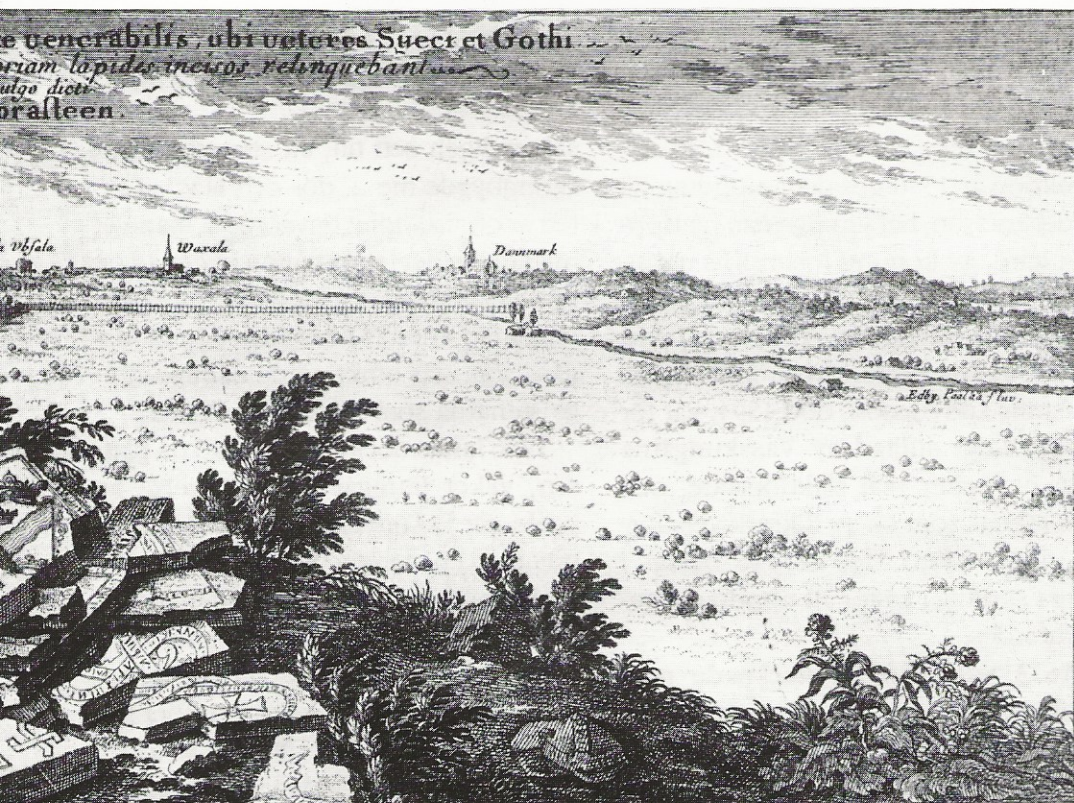
De två gravfält som här nämnts ligger vid museihuset på tiometersnivån och vid Morby på 12–15 meters höjd. Enligt utgrävningar från 1930-talet härstammar gravfältet vid museibygnaden från 1000-talet; detta gravfält lämnar därmed inget stöd för antagandet att tingsplatsen dessförinnan legat på denna plats.

Det är tänkbart att inte bara Morbyfältet utan också gravfältet vid museibygnaden står i samband med forntida bebyggelse i området.

Som tidigare nämnts kan vissa intressenter velat försvåra ett val enligt landskapslagarna eller Magnus Erikssons landslag genom att bortföra Mora sten. Med detta alternativ kan Mora sten ha legat vid museibygnaden eller annor-

Bild 7 (till vänster). Mora stenar. Vy från sydost i mitten av 1600-talet. Notera att stenen med tre kronor är hel. Till vänster i bakgrunden ses Ångsvaktartorp på andra sidan landsvägen bakom gårdsgården. Uppsala slott skymtar i fjärran. Denna skiss av Erik Dahlberg verkar återge platsen som den faktiskt kunnat se ut, vilket inte kan sägas om slutversionen i bild 8. Foto Kungliga Biblioteket.

Bild 8. Mora stenar som platsen återges i Erik Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*. På kopparsticket har stenarna förskönats och blivit fler än i verkligheten. Stenen med tre kronor ses i två exemplar! I bakgrunden ses från vänster kyrkorna i Uppsala, Gamla Uppsala, Vaksala och Danmark. Foto Universitetsbiblioteket, Uppsala.

städes. Det är också tänkbart att Mora sten är det utpräglat plana stenblocket vid Morby. Med detta alternativ får man anta att dokumentstenarna flyttats – kanske efter hand – från Morby till sin nuvarande plats. Man kan tänka sig olika förklaringar till en sådan flyttning.

Det förtjänar påpekas, att efter 1400-talet finns såvitt känt endast Olaus Magnus' beskrivning från 1500-talet av en

Mora sten. Andra resenärer i området beskriver Mora stenar vid det nuvarande museihuset, men nämner inget om att Mora sten skulle finnas i närheten.

Vi vet inte exakt var på Mora äng kungavalen har ägt rum, men vi kan utgå från att Mora sten legat någonstans i området vid museibygnaden och Morby.

Museibygnaden och dess föregångare

"Att göre ther ett litet huss vtöffuer". Omkring år 1570 ges detta uppdrag till Peder Larsson, befallningsman på Uppsala gård, av konung Johan III:s utsände, sekreteraren Rasmus Ludvigsson. Det står att läsa i en bevarad reserapport som finns på Riksarkivet i Stockholm. (Rasmus Ludvigsson, död 1594, var för övrigt flitigt anlita av Vasakungarna som historiker och släktforskare, och han räknas som en av Riksarkivets första tjänstemän.) Det är inte belagt i några skriftliga källor att uppdraget genomfördes.

1673 letade och förtecknade man antikviteter i Lagga socken. I rannsaksprotokollet noterades att Olof Rudbeck d ä och andra professorer i Upp-

sala nyligen sett till, att stenarna blivit "kringbygde me ... dör och låås". Texten är ofullständigt bevarad, så man vet nu inte om det fanns någon byggnad på platsen. Kanske var det bara en enkel inhägnad, för 1731 beskrivs den gårdsgård som står omkring de namnkunniga stenarna som "aldeles kullfallen".

1766 fanns dock en byggnad på platsen, vilket framgår i en skrivelse av professor J. Amnell: "De [dvs stenarna] stå nu uti en elendig och föga anständig trädkoja, liten och låg, samt af ålder illa medfaren, bredevid allmänn landsväg." Kungl. Maj:t föreslås tillstyrka att landshövdingeämbetet anbefalls uppföra "Ett litet hus, af 7 à 8 alnar i fyrkant, af tegel, eller ännu häldre af grå-sten, hvarpå der

i nejden icke är brist, skulle blifva varaktigt till detta ändamål, men ändå fordra ingen betydande kostnad.”

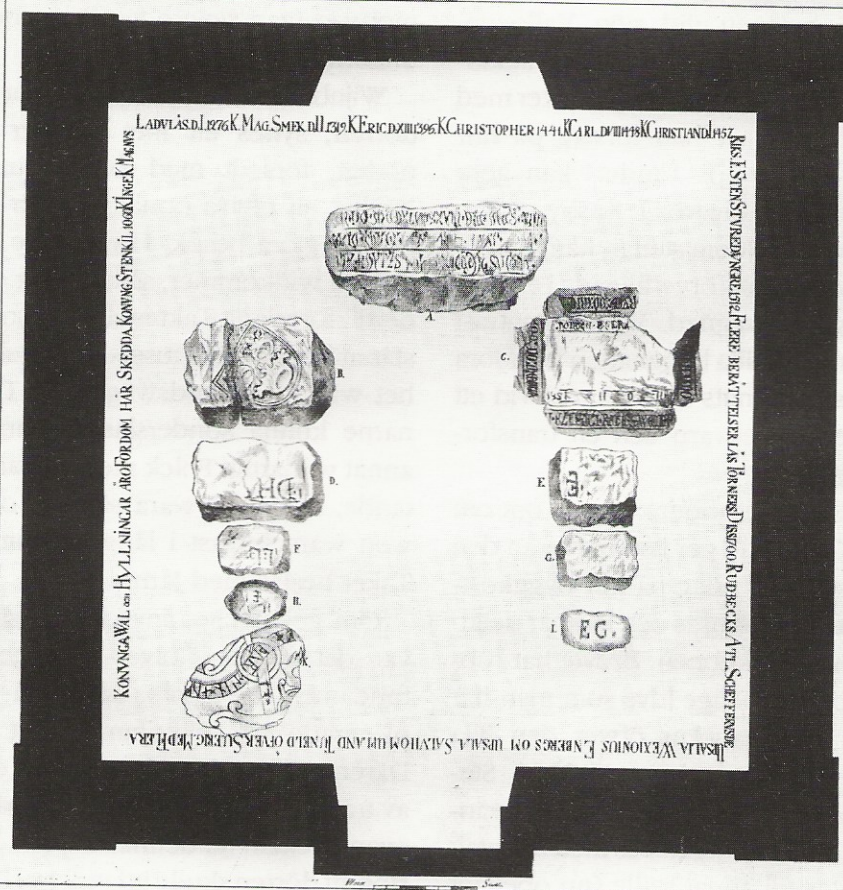
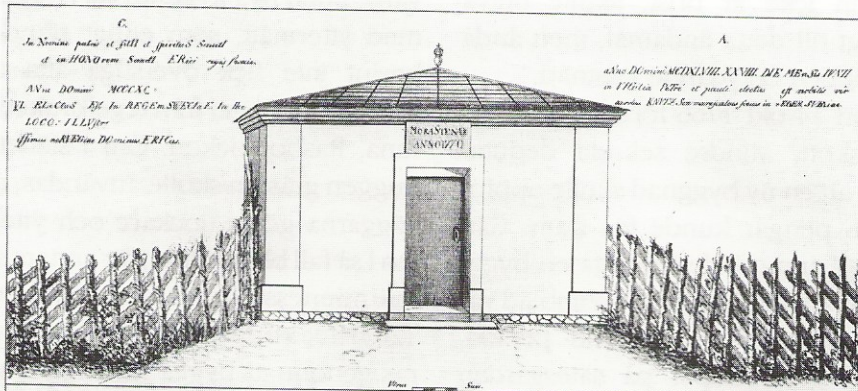
Redan 14 okt 1766 föreslog ett riksdagsutskott, Mindre sekreta deputationen, att en ny byggnad skulle uppföras, om pengar kunde fås fram. Carl Wijnblad anmodades författa en byggnadsritning. Adelsmannen Wijnblad var säkert en i trakten välkänd person, bosatt i grannskapet på sätesgården Kvallsta, belägen vid sjön Valloxen. Wijnblad som var kapten i fortifikationen var också arkitekt. I två böcker med generalplaner ger han förslag på hur ”ståndspersoner på Landet” kan göra sina gårdar ståtligare. I Kasby, 3 km ostnordost om Mora stenar, kan man se Wijnblads planer förverkligade i en ståtlig herrgårdsbyggnad. Vilken kontrast till den nutida lilla byggnaden vid Mora stenar, som liknats bland annat vid ett uthus, en kaffekvarn och en transformatorstation!

Kronan hade uppenbarligen ont om pengar. Wijnblad ger i ett brev från den 28 mars 1767 förslag på hur byggkostnaden kan begränsas och lämnar detaljer om konstruktionen. Brevet har rubriken ”Oförgripelige [dvs som man har rätt att hysa] tanckar öfwer den lilla Steenhuus byggnaden wid Mora Stenar.” Det gamla trähuset skulle användas till materialbod, förses med halmtak och flyttas till annat ställe (nu obekant

valt). I den nya kvadratiska byggnaden med yttermått, som enligt ständernas beslut inte fick överstiga åtta alnar, föreslås murtegel från tegelbruket i Frötuna, Rasbo socken. Om i stället slät-huggen gråsten skulle användas, måste väggarna göras tjockare och yttermåtteten i så fall bli tio alnar, för annars skulle inte minnesstenarna rymmas i huset. De 120 daler kopparmynt som kunde sparas genom att bygga med tegel är litet mot vad man senare fått lägga ned på underhållet!

Wijnblad skriver vidare: ”Gent emot dörren, synes ett litet Fönster wara nödigt, försedt med Luckor utantill, hwilka eij oftare öppnas, än när främmande giöra besök. Hwad yttre Täckningen widkommer, så hade jag gierna dertill föreslagit Taktegel, men som det står at befara, för Husets nära belägenhet wid stora Landsvägen, at Takstenarne kunna sönderslås af Barn och annat wanartigt Folck med Stenars kastande, så tyches wara säkrast, och äfwen waractigast i längden, om hela Taket beslås med Järnplåtar”.

Om golvbeläggning och fönsterglas var det ej tal. Golvet av tegel och fundamentet på vilka stenarna nu är placerade har tillkommit först 1955. Däremot finns den ursprungliga dörren av trä klädd med järnplåtar i behåll och även nyckeln till denna. Wijnblad föreslog att dörren skulle infattas av slät-hug-

LAPIDES

*in memoriam Electionis et Coronationis
detinuit et restit. a Jo. Ant. Aug. Lüdcke.*

CAROLI IOANNIS

MORENSES

*Principis in Regem Sueciae et Norvegiae.
Lithog. impressi a Fehr et Müller 1818.*

gen sten med en inskription. Huset skulle rappas på utsidan och kalkstrykas invändigt. De bräder som invändigt täcker takbjälkarna torde vara de ursprungliga. Wijnblad avled 1768 och fick själv inte se huset färdigt, vilket ju ändå blev i stort sett som han planerat. Den 18 januari 1769 kostnadsberäknades det hela till 3 186 daler kopparmynt. Bara 24 avsattes för grundgrävning under åtta dagar. Arbetslönerna var inte höga på den tiden i Sverige.

När regeringen den 10 februari samma år fastställde förslaget, prutade man genom att beordra en smalare dörrinramning och en inskriptionstavla utan profiler. 1770 var nog tegelbyggnaden färdig, för på inskriptionstavlan ovan dörren ristades överst *Mora Stenar* och på raden under *Anno 1770*. Se bild 9. Endast den övre raden finns idag kvar, eftersom den övriga texten avlägsnades 1860.

Redan 1791, efter bara 20 år, var byggnaden i stort behov av reparation enligt landshövding S. af Ugglas i Stockholms län. Yttertakets hade börjat rosta,

och det föreslogs bli bytt till koppar, men så blev det aldrig... Klotet av tegel och murbruk på taket som bar den förgyllda, korsprydda plåtkronan var sönderfallet och förgyllningen borta. Fönstret utan karmar och glas var förspikat. Den enda utsmyckningen inuti huset var en amatörmässigt gjord textrad med början på den norra väggen längs taklisten. Texten kan än idag bitvis läsas trots övermålning. Den löper på alla fyra väggarna och slutar till vänster om dörren. Vem som gjort texten och när den tillkom nämner källorna intet om, men den kan läsas på en litografi som utkom 1818 till minne av Karl XIV Johans kröning samma år. Se bild 9. I ett arbete om Uppsalatrakten från 1843 återger C. J. Bergman texten på följande sätt: "Konungawal och hyllningar äro fordom här skedda: Konung Stenkil 1060. K. Inge. K. Magnus Ladulås d. I. 1276. K. Mag. Smek d. II. 1319. K. Erik d. XIII. 1396. K. Christoffer 1441. K. Carl d. VIII. 1448. K. Christian d. I. 1457. Riksf. Sten Sture d. yngre 1512. Flere berättelser läs Törners diss. 1700.

Bild 9. Mora stenar i början av 1800-talet. Byggnaden från 1770 verkar nyrestaurerad. Ovan dörren ses hela den ursprungliga inskriptionen: MORA STENAR ANNO 1770. Interiören med dörröppningen i nedre bildkanten visar stenarna och texten på väggarna. Erik av Pommerns sten, överst i högra raden, är framställd så att alla de textfyllda kortsidorna är synliga! (Runstensfragmentet nere till vänster är sedermera flyttat och texten i huset är övermålad.) Litografi 1818 efter ritning av A. Lüdeke. Foto Universitetsbiblioteket, Uppsala.

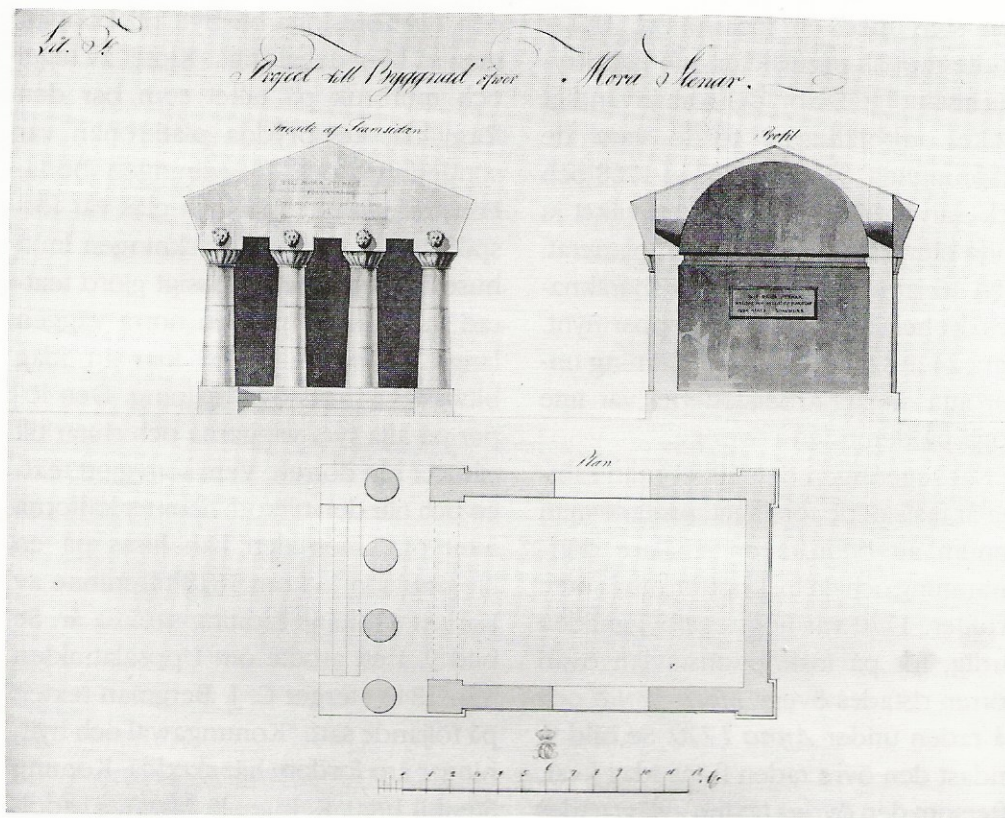
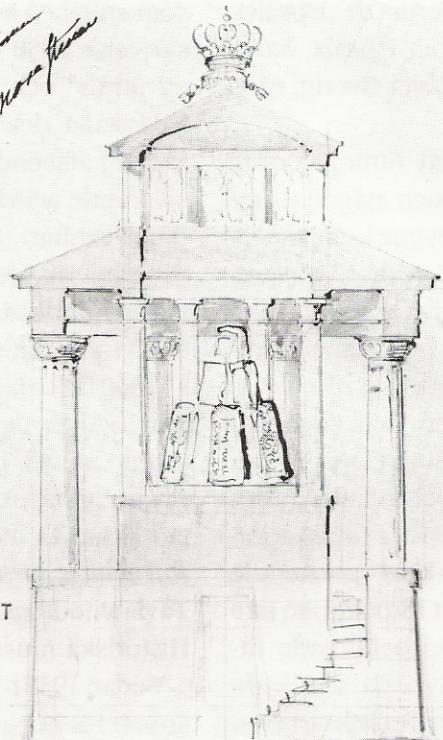

Bild 10. Ett av förslagen till en ny museibyggnad för Mora stenar från 1800-talets första årtionde. Projektritning år 1807 av G. Pfeffer, Överintendentämbetet. Foto Riksarkivet.

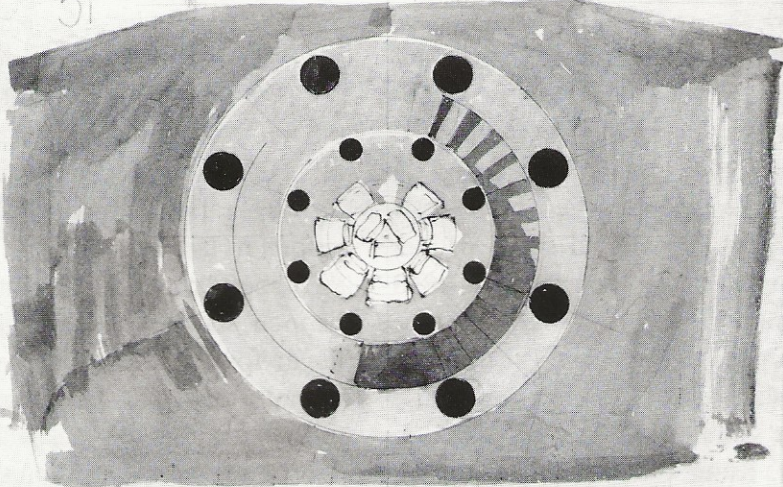
Bild 11. Det senaste ritningsförslaget till ny byggnad för Mora stenar; daterat 1858. Det skulle tillgodose kung Oscars önskan om en värdigare byggnad, men den antikvariska myndigheten avstyrkte. Ritning av J. Haverman. Foto Riksarkivet.

*Project of J. Hansson
1858*

RIKSARKIVET

PM25
51

sk. b. l. z. t. f. Muen

Rudbecks Atl. Schefferus de Upsalia. Wexionius. Enbergs om Upsala. Salvii om Upland. Tuneld öfver Sverig. Med flera."

1792 upprättades ett ritningsförslag till en ny, stilfullare och något större byggnad, men något bygge kom inte till stånd. Efter en besiktning den 7 november 1803 gjorde G. Boman, ämbetsman med titeln konduktör i Överintendent-ämbetet, en färglagd ritning som finns bevarad på Riksarkivet. Den visar tydligt det bristfälliga tillstånd byggnaden befann sig i: sprickor och avfallen rapping på väggarna och svåra fuktskador.

Under åren 1805–1807 presterade Överintendentämbetet i Stockholm inte mindre än sju kostnadsberäknade ritningsförslag till en ny och värdigare byggnad. Alla är bevarade i Riksarkivet. Ett av dessa visas här i bild 10, en tempelliknande byggnad med fyra kolonner och praktfull inskriptionstavla. Kungl. Vitterhets, historie och antikvitetsakademien tycks ha varit kallsinnig till ritningsförslagen. Några reparationer lär väl ändå ha kommit till stånd på det gamla huset, för på litografin från 1818 ser det riktigt propert ut. Se bild 9.

1858 upprättades det senaste nybyggnadsförslaget (bild 11) efter att kronan på taket vittrat och huset satt sig och spruckit. Kung Oscar önskade en ny byggnad i "enkel och allwarsam monumental stil" istället för den befintliga,

som enligt en av kanslisvenska späckad skrivelse 1858 "till formen mer liknade ett uthus" och "ingalunda ansåges tillfredsställa det skäligen anspråket å en sådan i afseende å en mot sitt ändamål swarande wärdighet". Pengar saknades (som vanligt), och då sakkunskapen i Vitterhetsakademien ansåg att en reparation kunde räcka, räddades huset från 1770 för framtiden.

1860 fick huset en ny toppdekoration liknande den gamla: en sluten förgylld krona på ett målat, plåttäckt träklot. Invändigt uppsattes en väldig svartmålad järntavla. Den bär texten: *På detta fält valdes fordom Sveriges konungar.* Tavlan nedtogs 1955 och förvaras nu på Historiska museet i Stockholm.

Sedan 1938 har Riksantikvarieämbetet ansvar för byggnaden, ett mindre område kring huset liksom det närliggande gravfältet. Under en period fram till 1973 kunde museibygnaden besökas mot en blygsam avgift, varav en del tillföll tillsynsmannen på Ängsvaktartorp. Numera kan man kika in i huset genom en låst gallergrind.

Ortsbefolkningen, inte minst tillsynsmännen, har genom åren gjort påstötningar för att få platsen mer attraktiv och informativ för de många besökarna, och en del har också förbättrats. Men belysning saknas i huset, och de små pappskyltarna som berättar om dokumentstenarna är inte läsbara uti-

Bild 12. Mora stenar som de tedde sig 1992. Det är nio olika stenar, desamma som i bild 9. Foto Manne Fredriksson 1992.

från. Utförligare informationstavlur utanför huset är verkligen önskvärda, och lär komma till stånd 1993.

Tidigare fanns en bok, i vilken besökarna, "om de så önska, kunna anteckna sina namn och verkställa andra lämpliga anteckningar, samt ej, såsom förut varit brukligt, förstöra byggnadens väggar genom dylika inscriptions anbringande derå". Denna fromma förhoppning uttalades 1886 av kronolänsmannen på orten och står att finna

i boken, vilken numera förvaras i Landsarkivet i Uppsala. Senare tiders besökare (bild 19) visar glädjande nog större aktsamhet om det anspråkslösa huset än de för 100 år sedan.

Dokumentstenarna

I museibyggnaden ligger i februari 1993 de nio stenarna i tre rader, se bild 12. De är av sand- eller kalksten, starkt eroderade efter att i århundraden ha legat utomhus. Redan 1671 beskriver en resenär, dansken Corfitz Braem, stensamlingen som en "Een dyngge aff gamble Steene"! De är också skadade av besökare som ristat mängder av ointressanta bokstäver och runliknande tecken på dem. Den ende klottrare vi känner till namnet är läkaren Gerhard Stalhoff, som 1660 ristade in sina egna, hustruns och svärsonens initialer!

Endast två av stenarna har text, på latin, den största i mittraden och den längst bort från dörren i vänsterraden (se bild 12). De minner om två medeltida kungaval. Idag är ristningarna delvis utplånade. Till all lycka finns alltsedan 1570-talet flera noteringar om texternas lydelse. Av avbildningar från 1600-talet (bild 7 och 16) kan man med säkerhet fastställa att stenarna legat på samma plats som nu, nära landsvägen och Ängsvaktartorp.

Den äldsta och minsta av de två textstenarna, i vänsterraden, (bild 13) är beskriven av Rasmus Ludvigsson på 1570-talet, och redan då saknades ett hörn av stenen. Den minner om unionskungen Erik av Pommern. Kungen valdes i Skara den 11 juni 1396 och hylla-

des samma år 23 juli på Mora äng. Tyvärr finns ingen tydlig avbildning av den nu nästan utplånade ristningen på ovansidan, men Ludvigsson beskriver den: "War vthugget åffuan på Stenen en Konung mz [med] sin Kon:ge Crone på huffuudet och Spiran och Äplet i henderne kring om huilken stodh thenne scriff. In nomine patris et filij et spiritus sanctj, et in honorem Regni et Regis Suetie." Översatt till svenska lyder den latinska texten: 'I Faderns, Sonens och Den helige andes namn och till Sveriges rikets och konungs ära'. Den djupt ristade texten på stenens fyra kortsidor är delvis läsbar, dock inte i samma omfattning som på 1500-talet. Enligt Ludvigsson var texten: "Anno Domini 1396 electus est in Regem in hoc loco Illustriss [...] Ericus R." Den angav alltså att Erik valdes till kung på denna plats år 1396.

Den andra, och största textstenen – i mittraden – har 3 textrader och enbart på ovansidan. Se bild 14. Den hugfäster minnet av kung Karl Knutssons hyllning den 28 juni 1448. Den numera svårlästa ristningen lydde enligt Ludvigsson: "Anno Domini 1448: 25 die Mensis Junij V Vigilia Apostolorum Petri et Paulj, electus est Nobilis Vir Carolus Knutzson Miles natione Suecus in Regem Suetiæ." I svensk översättning ly-

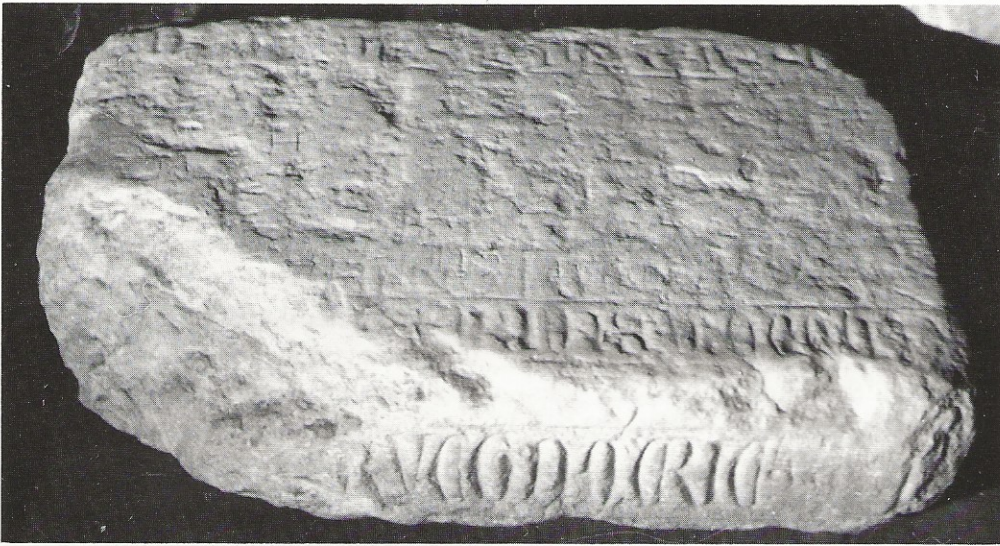

Bild 13. Erik av Pommerns sten från 1396. Det avslagna hörnet saknades redan på 1500-talet. Den ursprungliga bilden på ovansidan är utplånad, men den latinska texten runt kanterna och på kortsidorna är bättre bevarad och delvis läsbar. Foto Manne Fredriksson 1990.

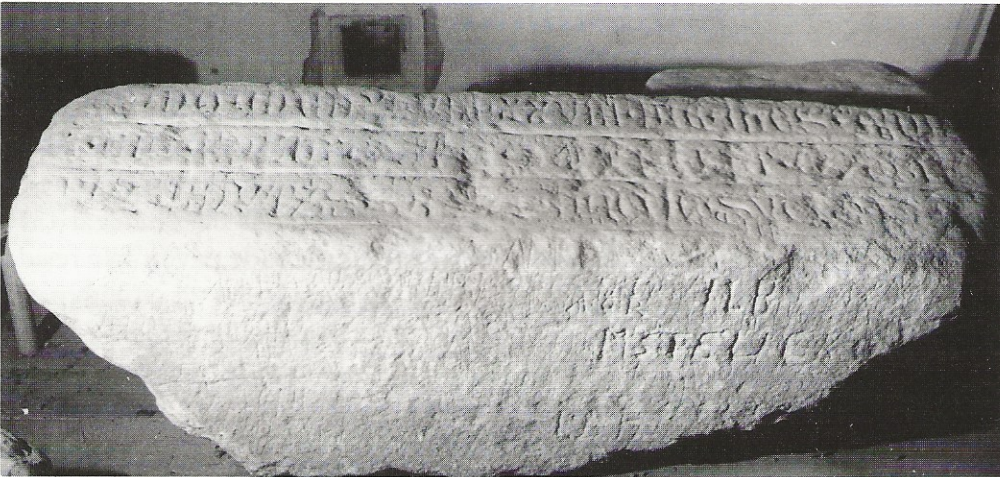

Bild 14. Karl Knutssons sten som minner om kungavalet 1448. Den rätt väl bibehållna ristningen på ovansidan består av tre rader på latin mellan linjer. Foto Manne Fredriksson 1990.

der texten enligt Otto v Friesen; 'Herrens år 1448 på 28 dagen i månaden juni eller apostlarna Petrus och Paulus dag, valdes adelsmannen Karl Knutsson, rid-dare, till nationaliteten svensk, till Sveriges konung.'

Att de båda kungavalsstenarna betraktats som viktiga dokument från den tid då Sverige var ett valrike visas inte minst av att de utställdes på Nationalmuseum i Stockholm 1935, när Riksdagens 500-årsjubileum firades.

Sex av stenarna, nämligen de tre närmast dörren i högra och vänstra raden, kan inte dateras (bild 12). De tycks bara vara försedda med sentida graffiti. Dock torde en, den tredje i högra raden, ha haft en bildinskriftion. Det anges vid skylten att en sköld är avbildad på ovansidan, men varken Rasmusson eller Sveriges förste riksantikvarie Johannes Bureus (1568–1652), som i sin dagbok beskriver de stenar han sett på platsen, nämner något om en sådan bild. Däremot kan det möjligt- gen finnas rester av en annan bildfram- ställning, som båda beskrivit. Med Bu- reus ord: "...medh en konung sittande på enom stol medh Spiro."

Den oftast avbildade stenen ligger i två stycken längst bort från dörren till höger (bild 15). Avbildningar från 1600- talet visar att den då först var intakt, men senare tudelad som nu, se bilderna 4 och 16. På den släthugna ovansidan

framträder i en vapensköld tre kronor i låg relief. Kronorna är avbildade snett underifrån, är öppna upptill och försed- da med vardera tre klöverbladformade utsmyckningar avbildade en face. Kro- nornas placering är den samma som i Sveriges riksvapen, dvs två över en. Enligt vår nuvarande statsheraldiker Clara Nevéus ger den föga originella utformningen av trekronorsvapnet inte möjlighet till någon mera exakt date- ring. Den kan ha huggits redan på 1300- talet, men inte senare än omkring 1570, då Rasmus Ludvigsson skriver: "...på förste Stenen war Sueriges Rikes rette gamble wapn och Skiöldemercke the 3 Croner vthugne."

Först för ett tiotal år sedan har man kunnat fastställa att skölden med Tre kronor varit en symbol för Sverige före unionstiden med Danmark och Norge. Den äldsta kända avbildningen upp- täcktes under en reparation av ett kar- dinalspalats i Avignon i Frankrike på 1970-talet. Målningen av skölden torde med all säkerhet ha tillkommit år 1336, för just detta år hade påven som reside- rade i Avignon kallat till ett internatio- nellt möte som skulle planera ett kors- tåg. De närvarande delegaterna från skilda stater skulle uppenbarligen he- dras genom att ländernas sköldemär- ken målades på möteslokalens väggar.

Omkring 1340 började man tillverka svenska mynt som på ena sidan prägl-

des med tre kronor i en ring. Magnus Eriksson ansåg sig nämligen ha blivit kung över tre riken. Redan 1319 hade han som treåring två kronor, den svenska och den norska. Den tredje tillkom 1332. Detta år köptes Skåne av det ekonomiskt försvagade Danmark för en väldig lösensumma. Skånes dåtida ställning inom det svenska väldet blev dock kort, men alltjämt erinras man om den-

na tid genom den tredje kronan i Sveriges Stora och Lilla Riksvapen.

De stenar som idag finns att beskåda är nog inte alla valstenar som en gång kan ha funnits, men hur de övriga sett ut vet vi ej. Rasmus Ludvigsson träffade omkring 1570 en magister Larss som skrivit av fler inskriptioner än de Ludvigsson angivit. Tyvärr hade Larss råkat förlägga sina anteckningar och kom

Bild 15. Stenen med tre kronor i en hjärtformad vapensköld. Alltsedan 1660-talet är den i två bitar. Reliefen är också skadad av graffiti. Bäst bevarad är den nedre kronan. Stenen saknar text och kan därför inte dateras. Foto Manne Fredriksson 1990.

inte ihåg texten. Ryktesvägen fick Ludvigsson höra att bönder tagit stenar och murat in dem i skorstenar och ugnar. Ingen sådan sten har ännu återfunnits. Det är alltså inte uteslutet att forskare i arkiven och lokalbefolkningen i framtiden kan göra oväntade fynd som vidgar kunskapen om Mora stenar.

Det forntida gravfältet vid Mora stenar

Öster om landsvägen, nordväst om och nära museibyggnaden ligger ett ca 250 m långt och maximalt 35 m brett forntida gravfält (bild 1, fornlämning nr 5). Det har varit betydligt större. På 1880-talet bortodlades en del enligt muntliga uppgifter som lämnades på 1930-talet till Gustaf Holmgren. Vid kartering 1928 påträffades 74 fornlämningar, varav några är osäkra. Gravfältet innehåller låga högar med kantkedja och stensättning- ar, runda eller rektangulära. 1933 och 1934 gjordes den första och hittills enda vetenskapliga utgrävningen av gravfältet. Den utfördes av Seminariet för nordisk och jämförande forn-kunskap vid Uppsala universitet. Enbart sju fornlämningar undersöktes, tre högar och fyra stensättningar. I alla utom en fanns mänskliga skelettrest- er. De obrända skeletten låg enligt kristet begravnings- skick i öst-västlig riktning, i regel med

huvudet i väst. I sex gravar fanns rester av en träkista. De övriga fynden var få. Ett myntfragment av silver påträffades. Det är ett friesiskt mynt präglat för en kung Bruno mellan 1030 och 1057. Arkeologerna ansåg sig kunna tidfästa gravfältet till 1000-talet.

I områdets mellersta del finns en källa med avflöde i östlig riktning. Den förenas efter 500 m med Kungsängens två andra källflöden i en 800 m lång bäck som alljämt kan ses från landsvä- gen 300 m öster om Mora stenar. Enligt den isländske 1200-talsförfattaren Snorre Sturlason fanns på tingsplatsen en källa, där fem misshagliga kungar skall ha dränkts. Snorre må i denna sak vara pålitlig eller ej, men han har i varje fall fått författaren till dessa rader att föreställa sig att källan i gravfältet kan vara den som Snorre omtalar.

Tingsplatser och stenar på tinget

Ting var hos de germanska folken en sammankomst där rätt skipades. Upplandslagen föreskriver en tingsplats i varje hundare (härad). Gustaf Holmgren skriver i en uppsats om Ting och ring, Ett bidrag till diskussionen om de forna tingsplatserna, om vad Dalalagen och Västmannalagen säger om tjuvnad: "Tager man tjuv skall man föra honom *a ting oc a ring*." Domare och nämnd kunde sitta innanför en ring, som alltså var en avmärkt plats även när tinget hölls utomhus.

Man trodde förr att domarringar markerade tingsplatser. I själva verket är det fråga om forntida gravar. Olaus Magnus skriver om Mora sten att den var omgiven av tolv stenar i ring, men om så verkligen var fallet vet vi inte. Tingsplatsens centrala del kunde avgränsas på olika sätt. Omhägningen kallas i norsk lag *veband* och kunde bestå av hasselkäppar nedstuckna i marken och ett rep mellan käpparna. I den isländska lagen Gragas stadgas att tinget skall helgas och att brott mot tingsfriden straffas. Där framgår även att centrum på tinget kunde omges med en eller två fåror som avgränsade platsen mot allmogen. Man får anta att avgränsningen syftade till att ge lagmän och domare visst utrymme för sina uppgifter, och att denna cirkel – ringen – var helgad.

Vi vet att medeltidskungar valdes på Mora ting. Eftersom detta måste ha varit en stor händelse, bör också en stor menighet kunnat beredas plats.

I den norska Magnus Håkonssons Hirdskrå, lagtexten för kungens hird eller vaktmanskap, stadgas att när man skall dela bytet efter ett slag, skall märkesmannen (han som bär kungens "märke") låta göra veband, och kungens märke skall sättas mitt i vebanden. Holmgren antar att liknande lagar och seder gällde i såväl den norske som i den svenske kungens hird. Kungarna som valdes vid Mora ting och Mora sten erhöll ett speciellt "märke" av annat slag, en sten som höggs efter kungavallet och lades på Mora sten som vittnesbörd om vem som blivit vald.

Här skall också berättas om "The Stone of Scone" (även benämnd "The Stone of Destiny"), stenen från Scone i Skottland. Mot mitten av 800-talet lyckades en skotsk kung, Kenneth Mac Alpine, någotsånär ena Skottland och upprätta ett enda rike. Han anlade huvudstaden i Perth, på gränsen mellan sydöstra högländerna och lågländerna. Till Scone strax utanför Perth fördes den ursprungligen irländska/skotska kröningsstenen, och där skulle alla skotska kungar under fyra århundraden komma att krönas.

Bild 16. Mora stenar från sydost med Danmarks kyrka i fonden och landsvägen till vänster bakom gårdsgården. I förgrunden Erik av Pommerns och Karl Knutssons stenar samt stenen Tre kronor i två delar. Teckning av Johannes Schefferus daterad den 9 juni 1669. Foto ATA.

Kenneth MacAlpine enande av Skottland hade samband med kristnandet av Skottland. På 1100-talet upprättades ett kloster i Scone. Traditionen bjöd att kung skulle krönas på The Stone of Scone.

Som ett tecken på att skottarna underkastade sig engelsmännen fördes 1297 stenen till London och Westminster Abbey av den engelska kungen Edward I tillsammans med ett stort antal skotska urkunder och andra antikviteter. Den monterades så småningom in i den engelska kröningsstolen, som än idag används vid kröning av engelska kungar. Merparten av de övriga antikviteterna återlämnades under 1600-talet men inte The Stone of Scone. Bortförandet hindrade dock inte att skotska kungar fortfor att krönas i Scone. Utan avbrott skedde så till 1406 och sedan 1488 och 1651.

Det finns en annan historieverion. Skotska nationalister kan berätta att den sten som Edward släpade med sig inte alls var The Stone of Destiny utan en lokalt tillverkad replik. Den rätta stenen gömdes undan i någon grotta i trakten och ska finnas där ännu i denna dag.

Både likheter och skillnader finns mellan The Stone of Scone och Mora sten. Bland likheterna märks placeringen strax utanför en centralort och nära gränsen mellan olika landsdelar och att de spelat en viktig roll i samband med rikets enande.

Den skotska stenen flyttades av politiska skäl, och samma öde kan ha drabbat den svenska stenen. Sconestenen har ganska ringa storlek, medan Mora sten, åtminstone enligt Olaus Magnus, var en stor rund sten (med hans ord "lapis ingens rotundus"). Se bild 2.

Runstenen U489 Morby har fram till 1729 stått mellan Morby och Rosland, 2 km västsydväst om Morby. Detta år fördes den av Olof Celsius till hans trädgård i Uppsala. Texten på stenen lyder: "Gullög lät göra bron för sin dotter Gillögs själ, som Ulv hade till hustru. Öpir ristade." Runstenen har troligen stått vid en bro över bäcken som rinner från Moralund till Morby. Se kartan bild 1.

En av landvägarna till Mora äng och Mora ting kan ha gått i den dalgång där den nämnda bäcken rinner. Runstenar restes där många människor färdades.

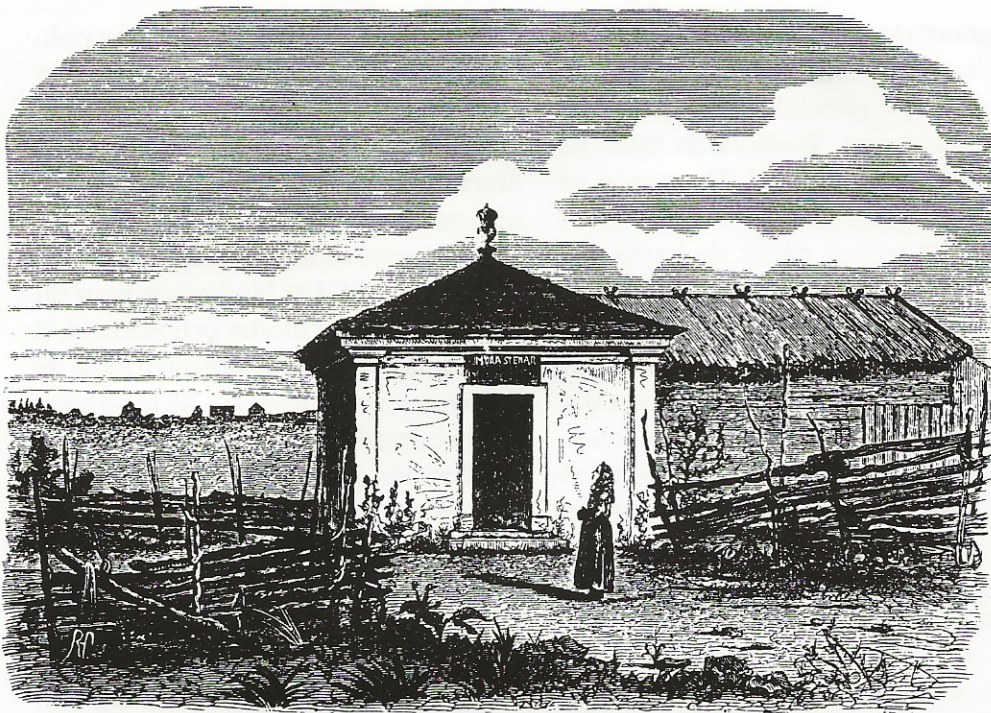

Bild 17. Mora stenar år 1871. Notera att en del av den ursprungliga texten ovan dörren är avlägsnad, eftersom ANNO 1770 saknas. Vy från sydväst med Kungsängen i bakgrunden. Den hundraåriga ladan till höger revs först på 1900-talet. Teckning av R. Haglund i Ny illustrerad tidskrift 1871. Foto Universitetsbiblioteket, Uppsala.

Ortnamnet Mora sten

Till de historiskt ryktbara ortnamnen i Sverige hör *Mora* i Lagga socken. Södermannalagens konungsbalk låter veta att de tre uppländska folklanden skulle utse rikets konung *amorum* (*a Morum* 'på Mora') och att han sedan skulle dömas till ämbetet vid Uppsala av de

olika landskapens lagmän. I ett tillägg till Södermannalagen sägs det att varje lagman med sina utvalda följeslagare från det egna landskapet skall fara *til moro thinghs* 'till Mora ting' för att välja konung. Magnus Ladulås togs till konung *widh morasteen*, berättar Erikskrönikan.

Av stort intresse i vårt sammanhang är bynamnet *Morby* ett stycke sydost om den plats som i våra dagar kallas *Mora stenar*. Bebyggelsen omtalas 1322 som *Moruby*; senare under 1300-talet förekommer skrivningarna *Moreby*, *Moraby* och *Moroby*.

Elementet *mor-* i dessa anförda ortnamn stammar av allt att döma från ett gammalt namn på den fordom sumpiga marken – sedermera brukad som äng – mellan kyrkbygden i Lagga socken på nordöstra sidan och Morby och Mora stenar på den sydvästra. Äldre urkundsmaterial och det sentida ägonamnet *Moran* vid Söderby visar att också Danmarks socken haft del i ängsmarken och dess namn.

Ett *mor-* är betygt från talrika svenska ortnamn, bland dessa det bekanta *Mora* vid Siljan och de uppländska sockennamnen *Dannemora*, *Morkarla* och *Tegelsmora*. I Rietz dialektordbok finner man under *mor* betydelseangivelserna 'tjock skog', 'med låg skog beväxt, ofruktbar mark', 'lågt land, beväxt med granskog', 'skogbeväxt myrland' och 'en sådan del av en myr som är mindre sank och beväxt, vanligen med granskog'. De två senaste anförda betydelseerna är särskilt intressanta, såtillvida som de ger en föreställning om hur innebörden av *mor* förändrats under tidernas lopp. Ordet *mor* har gamla anor, och betydelseinslaget 'skog' är troligen inte ursprungligt.

Två huvudfrågor i vår framställning är: betyder *mor-* i Lagga snarare 'sumpmark' än '(tjock och sumpig) skog' e d, och vilken namnform är den ursprungligaste, ett *Mora* i singularis, ett *Mora* i pluralis eller ett äldre, icke belagt *Mor*?

För engelskans *moor*'(ljung)hed' anges den dialektala innebörden 'sumpmark'. Fornengelskan uppvisar ordet *mōr* 'sumpig ödemark'. Bakom tyskans *Moor* 'mosse, myr, kärr' påträffar man fornsaxiskans *mor* 'sumpmark' och det liktydiga fornhögtyska *muor*, *mor*. Den gemensamma urgermanska basen för dessa skilda ord har sammanställts med latinets *mare* 'hav'. Det latinska ordet sammanhänger med det om grunda och sumpiga vatten brukade *mar-* som bildar förled i bynamnet *Marma*, fornsvenskans *Marhem*, i Lagga socken. *Marma* by ligger öster om ängsmarken vid Morby i Storåns dalgång.

Till grund för det tidigt omtalade häradsnamnet *Möre* i Kalmar län och det norska landskapsnamnet *Møre* ligger ett fornnordiskt *mōr-* 'sumpig mark' e d, som tilltalande identifierats med det smäländska dialektordet *mōr* 'kärr, myr' e d. Namnet *Möre* är nära besläktat med *Mora* vid Morby.

Det *Mor-* som ingår i *Mora sten*, *Mora ting* och *Morby* har naturligt nog fångat språkforskningens uppmärksamhet. I uppsatsen *Från Morasten till Håga*, publicerad i *Namn och bygd* 41 (1953), ägnar Jöran Sahlgren ett särskilt avsnitt

åt *Mora sten*. Leden *Mora* i detta namn innehåller efter hans mening snarare pluralis av *mor* '(sump)skog' än av ett *mora* i singularis. Morby torde en gång ha kallats *Mora*, framhåller Sahlgren, som rekonstruerar ett äldre Morby (*Mora*) innefattande också Halmby, Lundby och Morstena vid *Mora stenar*. Vid hans tolkning av elementet *mor-*tycks betydelseinslaget 'skog' ha stått i förgrunden. Lars Hellberg har senare räknat med singularisformen *Mora* (yngre *Moran*) '(ängs)marken vid (emot) moren' såsom utgångspunkt för *Morby*, *Mora sten* och *Mora äng*.

Frågan är om betydelsen 'skog' framhävt alltför starkt i den tidigare diskussionen. Till detta spørsmål, som sammanhänger med åldern hos namnet *Mora*, återkommer jag i det följande.

Morum i Södermannalagen är en böjd pluralform och tillhör därmed samma ålderdomliga flertalstyp som *Berga*, *Tuna* och *Valla*. Ett ortnamn av denna typ behöver dock inte ha haft pluralform redan från begynnelsen. Man har goda skäl att överväga ett ännu äldre *Mor* eller *Mora* med singularform i Lagga.

Sammanfogningar som *Moruby* och *Moro thing* pekar mot ett myr- eller ängsnamn *Mora*. Former som *Moraby* och *Mora sten* kan lätt förenas med tanken på ett gammalt *Mor* eller det plurala *Mora*.

Den svenska substantivböjningen var under medeltiden mer komplicerad än den är nu. I singularis hade ett ord som vårt *mor* genitivformen *mora(r)* och dativformen *moro*. Den böjda singularisformen av det längre *mora* var genomgående *moro*.

Dativformen *Moro* av det försöksvis rekonstruerade *Mor* bör ha varit vanlig efter de dativstyrande – jämför dagens tyska – prepositionerna *a* 'på', *i* och *fra(n)* 'från'. Ur sammansättningar med genitivformen *Mora-* av *Mor* och ur namnets dativform *Moro* kan man nog genom missuppfattning ha slutit sig till ett ortnamn *Mora*, i böjd form *Moro*. Eftersom det markbetecknande namnet vid Storån kan ha hög ålder och *mor* är en äldre form än *mora*, bör man inte utesluta möjligheten av ett fornspråkligt *Mor* bakom *Mora sten* och *Morby*. Det förefaller dock något naturligare att räkna med ett till *mor* bildat *Mora* i singularis, vars genitivform *Moro* föreligger i *Morby* (*Moruby* 1322) och *Moro thing*. I *Mora sten* föreligger då den i Södermannalagen använda pluralformen av ortnamnet *Mora*.

Jag övergår så till betydelsen av *Mor-* i det omdiskuterade Lagganamnet. Betyder elementet 'skog' med en bibetydelse av 'sumpighet' eller är innebörden framför allt 'sumpmark'? Betydelsen 'sank mark' räknade Jöran Sahlgren med på 1940-talet.

Höjdkurvorna omkring ängsmarken vid Mora stenar och Morby låter förmoda att området höjt sig ur havet under perioden mellan Kristi födelse och vikingatidens senare del. Vid sin tillkomst bör bebyggelsen Morby ha legat vid mer eller mindre vattensjuk mark. Man har knappast skäl att tro att det växt skog på sankmarken. Enligt Urban Ekstam, Naturvårdsverket, är det osannolikt att strandområdet nedanför 10-meterskurvan vid Mora sten varit skogbevuxet. Man kan tycka att Storåns dalgång med hänsyn till läge och samfärdsel bör ha varit ett väl så markerat inslag i landskapet som skogen bakom Morby. Det vore allt annat än förvånan-

de, om ett större sidlänt område vid den viktiga vattenleden fått namn långt nere i järnåldern, vid en tidpunkt då det gamla germanska ordet *mor* i svearnas bygder kunde användas om skoglös sumpmark. Så snart det funnits äng vid sankmarken, har ett ägonamn kunnat uppstå, ett *Mora*'ängen vid moren' eller 'kärrängen'. Man måste ta hänsyn till de vittnesbörd om *mor* som dialekter och andra svenska ortnamn lämnar och därför inte utesluta alternativet 'sumpig skog' e d; måhända kan terräng på något avstånd från själva strandkanten ha avsetts. Lagganamnet påträffas emellertid i anslutning till mycket gammal bebyggelse och kan självt ha mycket

*Bild 19. Resenärer vid Mora stenar. Odaterat foto, men troligen från 1920-talet.
Foto Upplandsmuséet.*

hög ålder; detta gör det lättare att anta en ursprunglig betydelse av *mor*. Jag är här böjd att räkna med 'sumpighet' som det i varje fall viktigaste betydelseinslaget.

Det i vårt lands hävder välbekanta namnet *Mora sten* kan sålunda innehålla ett forntida ängsnamn, *Mora*, som med elementet *Mor*- beskrivit vattenrik mark vid farleden genom Laggabygden.

Litteratur i urval

Beckman, Bjarne, 1954: Matts Kättilmundsson och hans tid 2. 1319–1326. Stockholm.

Bergman, C. J., 1843: Upsala och dess nejder. Utkast. Jönköping.

Brylla, Eva, 1991: Mora stenar. I: Upsala nya tidning 24 september.

Calissendorff, Karin, 1986: Ortnamn i Uppland. Stockholm.

von Friesen, Otto, 1926: Mora sten. I: Upsala nya tidnings julnummer.

Furuhagen, Hans, 1990: Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta. Stockholm.

Hellberg, Lars, 1979: Ortnamnsförklaringar. I: Vägvisare till kulturen i Uppsala län. Uppsala.

Holmgren, Gustaf, 1929: Ting och ring. Ett bidrag till diskussionen om de forntida tingsplatserna. I: Rig 12.

– 1931: Stenen Tre-kronor på Mora äng och Erik Dahlbergs teckning av densamma. I: Upplands fornminnesförenings tidskrift 43 (43:1).

– 1933: Gravfältet på Mora äng. I: Upsala nya tidnings julnummer.

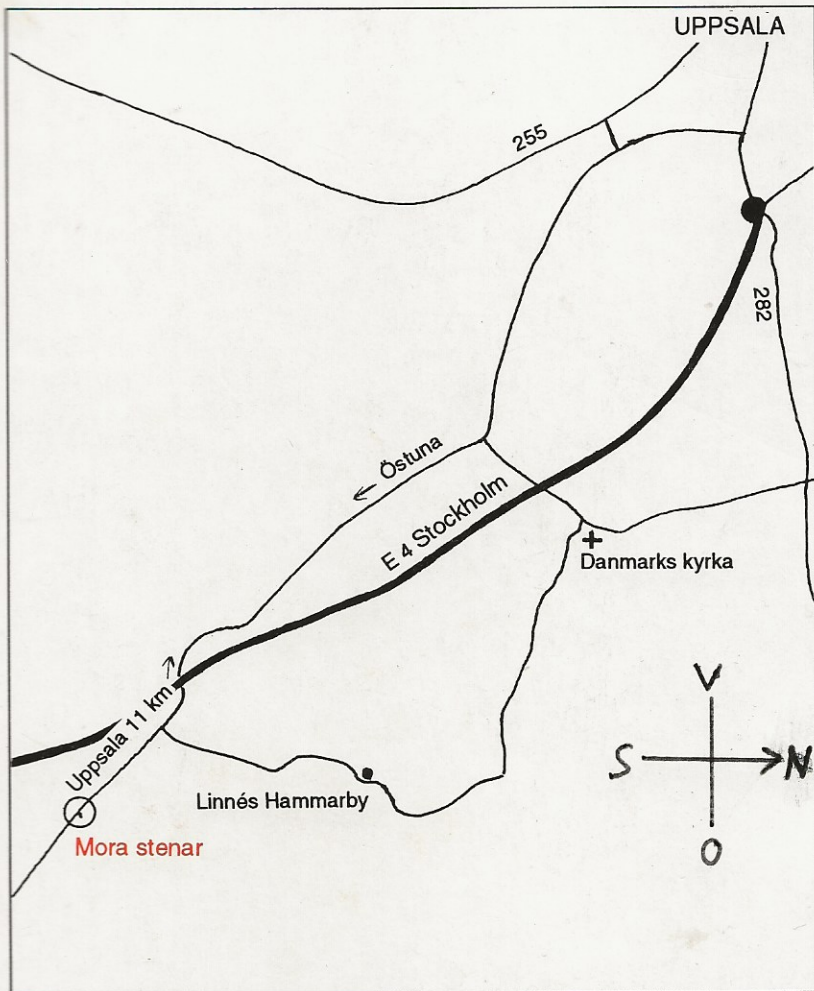
– 1937: Gamla Uppsala och Mora äng i medeltidslagarnas valföreskrifter. Bilaga till Upplands fornminnesförenings tidskrift 45.

– 1954: När försvann Mora sten? I: Historisk tidskrift 74.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1933: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen. Stockholm.

– 1940: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen. Stockholm.

- Hyenstrand, Åke, 1989: Sverige 989. Makt och herravälde 1. Stockholm.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 1–22. 1956–78. Malmö. [Med artiklar som Folkland, Landskabslove och Mora sten.]
- Lagerqvist, Lars O., 1985: Kring trekronorsvapnet på svenska 1300-talsmynt. I: Hikuin 11.
- Lindkvist, Thomas & Ågren, Kurt, 1985: Sveriges medeltid. Stockholm.
- de Loÿe, Georges, 1986: Om ursprunget till det svenska riksvapnet Tre kronor. I: Heraldisk Tidsskrift (nr 54 i band) 6.
- Moberg, Lennart, 1950: Till namnet Möre's morfologi. I: Namn och bygd 38.
- Molin, Richard, 1992: -mor(a). I: NONELex. Lexikon över nordiska ortnamnselement. Duplikat. Uppsala.
- Ohlson, Manfred, 1976: Mora sten. Gräddö.
- Olsén, Pär, 1977: Omdiskuterad sten. I: Upsala nya tidning 24 juni.
- Rosén, Jerker, 1939: Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319. Lund.
- Sahlgren, Jöran, 1941: Gårdnamn och bynamn i Lagga socken. I: Lagga-gubben.
- 1953: Från Morasten till Håga. I: Namn och bygd 41.
- Sawyer, Peter, 1991: När Sverige blev Sverige. Alingsås.
- Strandberg, Svante, 1986: Några gamla bebyggelsenamn i Lagga. I: Lagga-gubben.
- Södermanna-lagen. Utg. af C. J. Schlyter. 1838. Lund.
- Uplands-lagen. Utg. af C. J. Schlyter. 1834. Stockholm.
- Wessén, Elias & Jansson, Sven B. F., 1943–1946: Upplands runinskrifter 2:1. Text. Stockholm.
- Wijnblad, Carl, 1755: Ritningar på fyratio wäningshus af sten, och trettio af träd, samt åtskilliga lusthus, m. m...[1.] Stockholm.
- 1765: Generalplaner til fem sätesgårdar, uti koppar stuckne, med deras förklaring... Stockholm.
- Åberg, Alf, 1961: De vise männen och de tre kronorna. I: Svenska dagbladet 18 september.
- Åberg, Ingrid, 1992: Mora sten och kungarna. I: Långhundraledens jubileumsskrift [under produktion].

 Riksanantikvarieämbetet